

Відбудова селянського господарства Поділля і Південно-Східної Волині в роки НЕПу (1921-1929 рр.)

В статті проаналізовано соціально-економічне становище селянських господарств Поділля і Південно-Східної Волині в добу непу та державні заходи щодо покращення матеріального становища селян.

Ключові слова: неп, державний фонд, волосні комісії, сільське господарство, агрономічне обслуговування, сільськогосподарські кооперації.

Постановка проблеми у загальному вигляді Становлення ринкових відносин на кожному етапі реформування вимагає адекватних організаційних, економічних, фінансових перетворень. У сучасних умовах, коли в країні намагаються реформувати аграрний сектор економіки, постала потреба у переоцінці досвіду минулого. Зокрема, слід звернути увагу на впровадженні НЕПу та його особливостей для окремих регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблем Аналіз вітчизняного наукового надбання з даної проблеми показав, що вона є невичерпною і актуальною в будь-який період розвитку української держави. Торкаючись історіографії даної проблеми слід виділити праці М. Гуревича [1], О. Філіповського [2]. Серед досліджень, присвячених аграрній політиці радянської влади в Україні у відбудовний період, заслуговує на увагу робота Б. Мигалія [3]. В ній висвітлено питання, які безпосередньо стосуються індивідуального селянського господарства, зокрема: передача селянам земельних фондів, землеустрій, державна допомога у відродженні тваринництва, машино-постачання, проведення агропропаганди тощо. Серед сучасників слід відзначити праці В. Калініченка [4], І. Рибачака [5], Ю. Святця [6], А. Морозова [7].

Виклад основного матеріалу дослідження Неп, розвиток кооперації на селі розвинули самодіяльність і господарську ініціативу селян, разом з тим держава не збиралась стояти осторонь соціально-економічних процесів, що відбувались в селянському господарстві. З господарської точки зору країні потрібно було подолати кризу в сільському господарстві, відбудувати його. Виконання цього завдання ускладнювалось необхідністю переборювати наслідків посухи 1921 року і

пізніших недородів. Слідом за цим треба було здійснити комплекс заходів з реконструкції сільського господарства. Одночасно політика радянської влади на селі була підпорядкована тому, щоб підтримати всіма засобами соціалістичну лінію розвитку і залежно від обставин на різних етапах непу по-різному обмежувати капіталістичну тенденцію розвитку селянського господарства [8, с. 86].

Подільська губернія належала до тих, де спостерігався деякий підйом. Ось що говорять результати весняного опитування. За 100 беремо цифру 1920 року: худоба – 110,6 в 11 повітах, посівна площа – 108,85 по 10 повітах Проте по висновкам весняного опитування в сільському господарстві Подільської губернії залишалось без робочої худоби – 98,1% без корів – 103,5 % [9, арк. 123]. Все ж таки, з 1923 р. сільське господарство Поділля вийшло порівняно зміцнілим. Осінь 1923 року давала надії на дальше зростання сільського господарства. Принаймні основні показники стану сільського господарства – посівна площа і худоба говорили за це. Площа посіву на весну 1924 р., порівняно з 1923 р. збільшилась на 62 тис. дес., або на 4 %.

На черзі у сільському господарстві стало тільки подальше закріплення цих результатів: в рільництві – поліпшення обробки ґрунту, що тягне за собою збільшення врожаю, в скотарстві – збільшення кількості худоби, покращення годівлі її, та догляду за нею.

Недорід ярових на Поділлі в 1924 році затримав подальше зміцнення сільського господарства. Хоч недорід охопив, головним чином, ярові культури, але наслідки його були відчутними у всіх галузях сільського господарства, особливо в скотарстві. Кількість худоби зменшилась на 100 тис. голів.

Посуха 1924-25 років призвела до голоду, який поширився на всю територію Подільської губернії. На адресу губкому партії все частіше надходили повідомлення про те, що повітами вільно простує голод. Так, сількор із с. Онитківці Тиврівського району писав, що 50% селян голодує, є випадки голодної смерті, чекають нову посуху. У с. Кальнику Дашівського району, як повідомляв сількор Підпригора, померло від голоду 5 осіб. Селяни продають все аби дожити до нового врожаю [10, с. 73]. Голод 1925 року найтяжче позначився на жителях Ямпільського, Бабчинецького, Яришівського, Муровано-Куриловецького, Даринецького,

Ярузького районів Могилівського округу. В Подністров'ї голодувало 80-85% населення, що складало 170 тис. чоловік. РНК УРСР для боротьби з наслідками недороду як і в 1921 році утворила в 1924 році надзвичайну комісію. В неврожайних районах комісія зменшила ставки сільськогосподарського податку і обов'язкового страхування, виділила кредити і надавала безповоротну допомогу селянам, розподілила насіннєву і продовольчу допомогу голодуючим [10, с. 73-74].

Проте, не дивлячись на такі рішучі кроки зі сторони влади, майже в усіх повітах Подільської губернії хлібороби заявили, що навіть тоді, коли вони продадуть весь вирощений врожай, то й тоді не зможуть повністю розрахуватись зі всіма податками. Не дивно, що до 1 січня 1925 року село сплатило лише 70% всіх податків. Під час збирання податків на селі постійно порушувались закони. Владі доводилось хлібозаготівлю проводити військовими методами, із застосуванням сили. Так, лише у Літинському повіті навесні 1922 року хлібозаготівлю проводила військово-продовольча комісія у складі 70 бійців. Червоноармійці щоденно роз'їжджали по селах і спільно з місцевими органами влади відбирали у селян хліб, не залишаючи навіть на сівбу [4, с. 58].

Весняна засуха 1925 року спричинила масову загибель посівів у Проскурівській окрузі, загибель засівів у Бахматовецькому районі становила

Всього за 1921-1925 роки селяни отримали з державних фондів 307 млн. пудів зерна на посів і для харчових потреб [11, с.1]. У 1927 році недорід знову охопив значну площу України. Уряд з держфондів видав допомогу: 13,8 млн. пуд зерна і кредитів на суму 22,9 млн. крб. [12]. Весною 1929 року селянам виділили насіву допомогу в розмірі 10,4 млн. рудів, зменшили оподаткування та обов'язкові страхові збори на 19,6 млн. крб. [4, с.55].

У ході відбудови селянського господарства в Україні була відновлена мережа державних та кооперативних племрозплідників. Зокрема, наприкінці 1926 року діяло 13 державних кінних заводів, 180 кооперативів кінних племрозплідників, де нараховувалось 16,9 голів коней; 87 племрозплідників великої рогатої худоби, де налічувалось 7,4 тис. голів племінної худоби; 437 племрозплідників із 4,3 тис. голів свиней; 8 племрозплідників овець у 4,1 тис. голів. Окрім того, в 1926-1927 роках в

Україні діяло 1091 ветеринарних дільниця, які забезпечували надання допомоги 4,1 млн. голів худоби, проведення ефективної боротьби з пошестями [13, арк.2-3].

Таким чином, протягом 20-х років держава надавала селянському господарству допомогу у ліквідації наслідків недородів. Але ці заходи не могли запобігти причинам появи недородів у майбутньому. Потрібні були радикальні заходи зі сторони влади.

Для стабілізації землекористування сесія ВУЦВК визнала якнайшвидше прийняти в Україні нові закони про землекористування і землеустрій. Це було виконано в тому ж році прийняттям Земельного Кодексу. План ВУЦВК передбачав створити страховий насінницький фонд у розмірі 15 млн. пудів, як у 1921 р. Сесія запропонувала уряду виділити 1,5 млн. крб. золотом і підписати угоду з кооперацією на збір коштів у населення для закупівлі коней. Держава зобов'язалась відкрити мережу кінних ярмарок, встановити пільгові транспортні тарифи для перевезення робочої худоби в степові райони. Сприяти кредитом в організації кооперативних товариств для вирощування молодняку, зобов'язати земельні громади організувати на кошти зацікавленого селянства злучні пункти. Передбачалось при посередництві товариств «Село-техніка» і «Село-допомога» та сільськогосподарської кооперації придбати частину необхідного реманенту за кордоном і передати його в першу чергу потерпілим від недороду селянським господарствам на умовах пільгового кредиту.

Таким чином, план прийнятий сесією ВУЦВК 24 травня 1922 року, передбачав серйозну державну допомогу селянському господарству у відбудові та реорганізації сільського виробництва. VII Всеукраїнський з'їзд Рад (грудень 1922 року) схвалив цей план і ухвалив впровадити його в життя [14, арк. 204].

В Україні у 1922 р. прийнято нові правила відносно застосування найманої праці в селянському господарстві. Передано селянам частину держлісфонду та земель місцевого значення.

В Подільській губернії розподілення землі, лісу населенню складало такі співвідношення [15, арк. 58].

Губернії	Площа лісу	Площа землі	Населення
Волинська	724.707	3.155.658	1.538.264
Подільська	331.306	3.136.170	2.725.733

В 1924-1925 господарському році сільському населенню Поділля була надана і грошова допомога у формах позики та кредитів у розмірі 2060 тис. руб. Покупний фонд Подільської губернії складав 314002 тис. руб. На одне господарство припадало 41,9 тис руб.

Держава організувала агрономічне обслуговування селянських господарств. Уже в 1922-1923 роках агрономічний персонал земельних органів в Україні налічував 1067 спеціалістів. Кожний округ було поділено на агрорайони, у кожному агрорайоні діяла група спеціалістів сільського господарства – агроном, зоотехнік, садівник тощо [13, арк. 10]. У 1927-1928 роках у сільському господарстві республіки працювало вже 1666 спеціалістів. Один такий спеціаліст припадав на 2,8 тис. селянських господарств, або на 20,6 тис. дес. сільгоспугідь. Так, Подільську губернію обслуговувало 14 спеціалістів, з яких 4 працювали в окружному масштабі, 4 райагрономи, 4 помічники і 2 зав. агробазами. Агрономічний персонал класифікувався по рівню освіченості, практичному стажу та проходженню служби; з 14 спеціалістів з вищою освітою – 3, середньою – 4, з нижчою освітою – 7, практичний стаж від 7 до 15 років. По строку служби: 1- один місяць, 1-3 місяці, а останні – від 10 місяців до 5 років. З спеціальності агрономічний персонал розподілявся: полеводів – 12, інтенсивник – 1, зоотехнік – 1 [13, арк. 10].

В кожному адміністративному районі організовані агропункти при яких були прокатні пункти, зерноочисні пункти. Агроперсонал сконцентрований по місцю проживання. В період з 1923-1924 рр. агроперсоналом було проведено 35 сільськогосподарських бесід з загальною кількістю слухачів до 750. Темати для читання і бесід слугували питання, які головним чином пов'язані з колективізацією, організацією господарства, землеустроєм, сівозмінами тощо. Проводились спеціальні короткотермінові курси з загальною кількістю слухачів до 450 чоловік. Вони проводились у таких районах: Вінницькому, Вахновському, Прилуцькому,

Юзвинському, Неміровському, Ободнянському, Вороновицькому, Тивірівському, Межирівському, Літинському [13, арк. 15].

У 20-х роках щорічно в Україні земельні органи проводили конкурс серед колективів сільського господарства за рахунок однопроцентного відрахування від сільгосподатку. Найкраще був організований конкурс у 1925 році, премії отримали 878 земельних громад, 123 кооперативи, 458 колективних господарств, 1000 одноосібників. Сума виграних премій складала 775 тис. крб. (у цінах 1925 року). Основну частину премій витрачено на придбання тракторів та іншої техніки, племінної худоби, організацію сільськогосподарських переробних підприємств, на проведення землеустрою і меліорації.

Важливе значення для зростання товарного селянського господарства мав розвиток переробної господарської промисловості, передусім цукрової, тютюнової, олійної галузей. У роки, коли здійснювався новий курс у сільському господарстві, тобто з 1924-1925 рр. до 1927-1928 рр., виробництво цукру в Україні збільшилось з 38,5 млн. пудів до 93,8 млн., тобто в 2,4 рази; виробництво соняшникової олії зросло з 1,3 млн. пудів до 4,42 млн., тобто в 1,3 рази [16, с. 59]. Що стосується окремо Подільського регіону, то площа тютюну, яка в 1923 році досягла найвищої кількості (приблизно 1,500 дес.) вже починаючи з 1924 року все зменшується.

Разом з тим, необхідно відзначити, що незважаючи на значні досягнення у відбудові і реконструкції сільського господарства, наявних капіталовкладень у цю галузь економіки було недостатньо. Так, кошторис Наркомзему УРСР у 1921-1922 роках складав ледве 2,68% від загального бюджету УРСР. Як зазначалось з приводу цього в звіті фінансово-облікового управління Наркомзему «така частка для УРСР, де сільське господарство є базою всього народного господарства, мізерна» Проте більше коштів припадало на користь колективного сектора сільського господарства, для потреб 19,5% у 1927-1928 роках і 50,9% - у 1928-1929 роках. Колективні господарства України за станом на 1 жовтня 1928 року охоплювало ледве 1,3% селянських господарств, а на 1 квітня 1929 р. – 5,5% і з цього стане зрозумілим, що за такого розподілу коштів у сільському господарстві про розширене виробництво в індивідуальному селянському господарстві не могло бути і мови.

За станом на 1 січня 1922 року в Подільській губернії налічувалось 14 колективних господарств, в 1924 році їх було вже 51, а у 1925 році – 591 [17, арк. 32].

Таким чином, протягом 20-х років спостерігався процес поступового посилення державного регулювання розвитку селянського господарства.

Держава надала значну допомогу селянам у подоланні наслідків недородів, була вироблена і впроваджувалась у життя система регулюючих заходів по стимулюванню прогресивного розвитку сільського господарства (землевпорядження, перенаселення і розселення, постачання сортовим насінням, очистка зерна, створення агрорайонів, агропропаганди тощо). Але капіталовкладень в сільське господарство було недостатньо. Отже, селянське господарство розглядалося, кремлівськими зверхниками, як перехідне, обмежене у часі явище. І до нього влада ставилася із певними застереженнями, які полягали у тому, щоб не дати йому можливості радикально зміцнити свої позиції. Селянське господарство Поділля в умовах радянського тоталітарного режиму, було приречене на дуже низький рівень розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуревич М.Б. Питання сучасного селянського господарства України. Харків, 1927. 168с.
2. Філіповський О. К. Розвідка з організації селянського господарства на Україні. Харків, 1926. 243 с.
3. Мигаль Б. К. Первые итоги мелиорации крестьянской земли на Украине (1917–1929 гг.) // Вопросы истории СССР. Харьков: Высшая школа, 1987. Вып. 32. С. 60–68.
4. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків: Основа, 1997. 399 с.
5. Рибак І. В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. 244 с.

6. Святець Ю. А. Українське селянське господарство та нова економічна політика Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2007. 216 с.
7. Морозов А. Г. Діяльність спеціалізованої сільськогосподарської кооперації на Україні (1923–1928 рр.) // Український історичний журнал. Київ: Київська правда, 1989. № 8. С. 76–88.
8. Матеріали до характеристики стану сільського господарства України: Для делегатів зїзді КП (б) У. Київ, 1930. 108 с.
9. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3040. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 123.
10. Два роки роботи уряду УСРР. 926/27- 1927/28: Матеріали до звіту уряду X I з'їзду Рад. Харків. 1929. С. 73.
11. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР. Харків: Вид-во Нар. ком. юстиції, 1920-1924. 215 с.
12. Матеріали до характеристики стану сільського господарства України: Для делегатів зїзді КП (б) У. Київ, 1930. 108 с.
13. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2292. Арк. 2-3.
14. ЦДАВО України Ф. 27. Оп. 5. Спр. 112. Арк. 14.
15. ДАВО (Державний архів Вінницької області) Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 198. Арк. 15.
16. Савич О. Сільськогосподарська кредитова кооперація. Харків, 1926. 234 с.
17. ДАВО. Ф.Р. 252. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 32.

O.M. Sviderska

**Restoration of the peasant economy of Podillya and South-Eastern Volhynia during
the NEP years (1921-1929)**

The article analyzes socio-economic situation of peasant farms in Podillya and South-Eastern Volhynia in the days of the NEP and state measures to improve the financial situation of peasants.

Key words: NEP, state fund, district commissions, agriculture, agronomic service, agricultural cooperation.

Свідерська Оксана Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.